

Krzysztof Łożyński

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Handel towarami leśnymi w świetle kowieńskiej księgi wójtowskiej (1561–1564)

Streszczenie: Las od zawsze miał duże znaczenie gospodarcze. Dawał okolicznym mieszkańcom i jego użytkownikom przede wszystkim drewno, bez którego nie mogło funkcjonować ówczesne rzemiosło. Surowce leśne były przedmiotem handlu wewnętrznego, a towary leśne odgrywały znaczącą rolę w eksporcie na zachód Europy. Postęp gospodarczy i sprzyjająca koniunktura handlowa dla Litwy na produkty leśne pozwalała rodzimym i obcym kupcom na swobodny wywóz z puszczy leżących wokół Kowna takich towarów, jak drewno, popiół czy smoła.

Słowa kluczowe: Kowno, handel, towary leśne

Kowno to jedno z najstarszych i najważniejszych miast litewskich, któremu w 1408 r. wielki książę litewski Witold nadał prawo magdeburskie. Korzystne położenie nad dwoma rzekami Niemnem i Wilią sprawiło, że już w średniowieczu stało się ono ważnym centrum politycznym, handlowym i produkcyjnym¹.

Przemiany gospodarcze, które miały miejsce w Wielkim Księstwie Litewskim (WKL) w XVI w., wpłynęły znacząco nie tylko na zróżnicowanie gospodarki rolnej, ale również na wykorzystywanie dóbr leśnych jako przedmiotu handlu wewnętrznego i eksportu. Las traktowano jako obszar nieograniczonej eksploatacji gospodarczej a produkcja drewna i jego pochodnych wysunęło się na plan pierwszy. Handel i eksport towarów leśnych, określane w źródłach również przemysłem leśnym miał olbrzymie znaczenie w rozwoju ekonomicznym gospodarki litewskiej. Owym przemysłem leśnym był wyrabiany w budach leśnych popiół, potaż, smoła, dziegieć, węgiel drzewny, wańczos, klepki, gonty itp. Według Henryka Samsonowicza sprzedaż drewna w XV w. stanowiła

¹ Z. Kiaupa, *Kauno istorija, t. 1, Kauno istorija nuo seniausią laikų iki 1655 metų*, Vilnius 2010, s. 41 in., M. Lûbavskij, *Očerki istorii litovsko-russkogo gosudarstva do Lublinskoj unii vkluczitelno*, Moskva 1910, s. 138–142.

około 40% ogółu wywożonych produktów z Litwy, zaś smoła, popiół i dziegieć – 15%. Od XVI w. można zaobserwować stały proces rozszerzania się zaplecza gdańskiego handlu drewnem, w kierunku puszczy litewskich. Związane było to przede wszystkim tym, że na zachodzie Europy ukształtowała się korzystna koniunktura na towary drzewne. Systematyczny wzrost produkcji stoczni zachodnioeuropejskich – wobec niedoboru rodzimego surowca – powodował wzrost dostaw z litewskich obszarów. Dplomata angielski z XVI w., George Carew, nazwał Rzeczpospolitą Obojga Narodów spichlerzem Europy i magazynem materiałów do budowy statków².

Rosnący popyt na drewno i towary leśne powodował intensywniejsze wykorzystywanie lasów otaczających Kowno. W tych warunkach las okazywał się być dobrem, na którego ochronę i eksploatację należało zwrócić baczniejszą uwagę. Truizmem jest mówienie, że lasy miały duże znaczenie w życiu gospodarczym każdego państwa. Powszechne zrozumienie tego faktu w przeszłości narastało jednak stopniowo. Coraz powszechniej zaczęto sobie uświadamiać, że drzewostany leśne mogą być także źródłem dochodów. Tereny leśne rozciągające się wokół Kowna stanowiły przede wszystkim zaplecze szeroko zakrojonej działalności gospodarczej³.

Celem pracy jest zaprezentowanie potencjału gospodarczego Kowna wykorzystując w tym celu opublikowaną kowieńską księgę wójtowską⁴. Obejmuje ona wpisy z okresu od 1 stycznia 1561 do 10 kwietnia 1564 r. Większość dokumentów pochodzi z 1561 r. – 824, 292 dokumentów pochodzi z roku 1562, 247 dokumentów – z 1563 r., a jedynie 78 dokumentów pochodzi z 1564 r. Księga spisana została przeważnie w języku polskim,

² H. Samsonowicz, *Handel Litwy z Zachodem w XV wieku*, Przegląd Historyczny, t. 90, z. 4, 1999, s. 453–458; S. Hoszowski, *Handel Gdańska w okresie XV–XVIII wieku*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Krakowie, 1960, nr 11, s. 5; E. Więcko, *Lasy i przemysł leśny w Polsce*, Warszawa 1960, s. 9, zob. również A. Wawrzyńczyk, *Studia z dziejów handlu Polski z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją w XVI wieku*, Warszawa 1956, s. 43–54; W. Berkowski, *Handel towarem leśnym z Wołynia od XVI do połowy XVII wieku*, w: *Las w kulturze polskiej*, pod redakcją W. Łysiaka, t. 5, Poznań 2007, s. 53–60. O powodach zwiększenia popytu na towary gospodarki leśnej w Europie Zachodniej w XVI w. zob. V. I. Pičeta, *Belorussiā i Litva XV–XVI vv. (issledovaniā po istorii social'no-ekonomičeskogo, političeskogo i kul'turnogo rozvitiā)*, Moskwa 1961, s. 551 in. Jako materiał porównawczy w kontekście m.in. kolonizacji i gospodarki leśnej zob. G. Białuński, *Zarys dziejów osadnictwa na Mazurach*, Echa Przeszłości, t. 20, z. 1, 2019, s. 339–342.

³ O gospodarce leśnej i jej znaczeniu zob. M. V. Dovnar-Zapol'skij, *Gosudarstvennoe choziājstvo Velikogo Knāžestva Litovskogo pri Āgellonah*, t. 1, Kiev 1901. W 2009 roku wyżej podana monografia została wydana ponownie z obszernym wstępem i komentarzem w opracowaniu historyków białoruskich pod tytułem M. V. Doūnar-Zapol'ski *Dzāržaūnā gāspadarka Vālikaga knāstva Litoŭškaga pry Āgelonah*; padryhtavali da druku A. Ī. Gruša, R. A. Alāhnovič; Minsk 2009, s. 290–298; A. Nyrek, *Gospodarcze znaczenie lasów w czasach nowożytnych*, w: *Pamiętnik XII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich 17–20 września 1979*, cz. 1, Katowice 1979, s. 278; J.P. Śliwiński, *Uwarunkowania produkcji i splawu przemysłowych towarów leśnych z Wielkiego Księstwa Litewskiego do portów Bałtyku za Zygmunta II Augusta (1544–1572)*, wyd. 3, Olsztyn 2016, s. 31.

⁴ *Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a. Vaito knyga 1561–1564. Acta civilia caunensia. saec. XVI–XVIII. Liber advocatialis 1561–1564*, wyd. Darius Antanavičius, Algirdas Baliulis Vilnius 2013; J. Tandecki, *Dokumenty i kancelarie miejskie*, w: *Dyplomatyka staropolska*, pod redakcją T. Jurka, Warszawa 2015, s. 407–446.

choć zdarzają się także wpisy łacińskie⁵. Analizując poszczególne zapisy uwagę skupiano na tych, które zawierały przede wszystkim wiadomości dotyczące pozyskiwania towarów leśnych i handlu nimi. Zagadnienia te odgrywały bowiem niezmiernie ważną rolę w życiu mieszkańców Kowna i stanowił fundament ich życia oraz stabilizacji od XVI do pierwszej połowy XVII w. W księdze znajdujemy również zapisy informujące o codziennych relacjach między obywatelami; są to m.in. informacje o zaległościach pieniężnych, ustalanie terminów spłaty zadłużenia, umowy na wywóz towarów (w tym leśnych) do Królewca i z Królewca, odszkodowaniach, pracy za długi i wielu innych codziennych sprawach mieszkańców Kowna. Ze względu na stan zachowania księgi nie była ona, do czasu jej wydania, często wykorzystywana przez badaczy zajmujących się historią Kowna w II połowie XVI stulecia. Publikacja źródła zapewne zmieni ten niekorzystny stan i będzie służyć nie tylko historykom, ale również badaczom z innych dyscyplin.

Pożytki płynące z lasu są ważnym elementem dochodów skarbcza królewskiego wobec czego las od zawsze postrzegany był przez władców jako jedno z ważniejszych źródeł zarobku. Puszcze wokół Kowna były rezerwuarem materiału opałowego, budulcowego a przede wszystkim surowca, z którego korzystało szereg różnych gałęzi produkcji opartych na drewnie. Zaliczyć tu należy bednarstwo, kołodziejstwo, meblarstwo i inne rodzaje wytwórczości chałupniczej. Dla tej produkcji podstawą było nie drewno surowe (świeżo ścięte), ale już odpowiednio przygotowane i w większości wypadków suche lub przynajmniej przesuszone⁶.

Rozwój bednarstwa w większych ośrodkach miejskich uzależniony był od rozwoju innych gałęzi produkcji, zużywających wyroby bednarskie w większych ilościach. Zapotrzebowanie na te artykuły wiązało się z handlem rybami oraz wywozem towarów sypkich, jak popiół, potaż, smoła⁷. Smolarstwo rozwijało się w puszczech, zwłaszcza w pobliżu spławnych rzek. Jako surowca do wyrobu mazi smołowej używano szczap i karczy żywicznych, bądź też kory i szczap brzozowych, z których otrzymywano dziegieć. Natomiast potaż produkowano w dwóch gatunkach: 1) wypalany wyłącznie z drzew liściastych i kalcynowany bezpośrednio w piecu potażowym, który był koloru białego

⁵ Zob. krótką informację o w/w wydawnictwie źródłowym w recenzji Jarosława Zawadzkiego opublikowanej w *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. XXII, 2015, s. 347–348 (*Acta civilia Caumensis saec. XVI–XVIII. Liber consularis 1555–1564*, ed. Darius Antanavičius, Vilnae 2013; *Liber advocatialis 1561–1564*, ed. Darius Antanavičius, Algirdas Baliulis, Vilnae 2013).

⁶ M. Dembińska, *Formy wykorzystania lasu*, w: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, pod red. J. Brody i A. Żabko-Potopowicza, Warszawa 1965, s. 63–65; J. Broda, *Przemysł leśno-drzewny i rzemiosła*, w: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, pod red. J. Brody i A. Żabko-Potopowicza, Warszawa 1965, s. 103–105; o produkcji i wykorzystaniu węgla drzewnego przez Krzyżaków zob.: A. Chęć, *Produkcja i zastosowanie węgla drzewnego w komturii malborskiej – przyczynek do badań nad gospodarką leśną w państwie zakonnym w Prusach*, w: *Las w kulturze polskiej*, pod red. Wojciecha Łysiaka, t. 4, Poznań 2006, s. 133–136.

⁷ J. Broda, *Przemysł leśno-drzewny*, s. 105.

i nosił nazwę potażu ziemnego, czyli szmelcugi; 2) popiół z drzew iglastych i liściastych, razem wymieszany, koloru ciemnego, nosił nazwę popiołu próchniastego lub szmelcugi łopatnej⁸. Potaż znajdował zastosowanie w farbiarstwie, garbarstwie, przy wyrobie szkła i mydła⁹. Należy w tym miejscu nadmienić, że kupcy, głównie gdańscy, organizowali i firmowali wyrabianie smoły czy wypalanie potażu. Kołodziejstwo, podobnie jak bednarstwo, rozwijało się we wsiach i w miastach. Produkcję kołodziejów w większości przeznaczano na rynki miejscowe lub potrzeby najbliższej okolicy¹⁰.

Asortyment towarów wysyłanych do Kowna z całego dorzecza Niemna i dalej przewożonych do portów bałtyckich – Gdańska i Królewca – był bardzo zróżnicowany. Były to przede wszystkim towary leśne: wosk, smoła, potaż, ale także zboże, len, konopie, skóry i inne. W przeciwnym kierunku wysyłano sól, ryby, tkaniny, wyroby metalowe, przyprawy, wino i inne towary, które docierały do Kowna, a następnie rozprowadzane były na pozostałe tereny WKL. Większość kupców z Kowna to wielcy biznesmeni, którzy zajmowali się produkcją towarów leśnych na eksport. Wysyłka stanowiła ważny obszar ich działalności. Mieszkańcy zajmowali się również przewozami ładunków. W Kownie w drugiej połowie XVI w. możemy doliczyć się przedstawicieli reprezentujących około 100 rzemiosł. Wskazuje to na duże zróżnicowanie rzemiosła, a Kowno było ośrodkiem produkcji rzemieślniczej na dużą skalę¹¹.

Dochody skarbu litewskiego u schyłku średniowiecza i początkach epoki nowożytnej opierały się jeszcze w dużej mierze na naturalnych daninach, w tym i powinnościach łowiecko-leśnych. Nad prawidłową eksploatacją puszczy – będących początkowo własnością gospodarza – pozyskiwaniem z nich bogactw na potrzeby wielkksiążęce oraz ich kolonizacją, czuwała administracja, w tym i służba łowiecko-leśna, funkcjonująca w państwie Jagiellonów¹². Działalność jej skupiała się do schyłku XV stulecia przede wszyst-

⁸ K. Sarnecki, *Przyczynek do dziejów otrzymywania potażu w dawnej Polsce*, Sylwan, nr 8, 1960, s. 69–81, o znaczeniu handlu towarami leśnymi w życiu ekonomicznym Rzeczypospolitej z uwzględnieniem Wołynia zob. W. Berkowski, *op. cit.*, s. 55–56.

⁹ K. Ślaski, *Leśnictwo i drzewnictwo w dawnej Polsce do XVI w.*, Sylwan, nr 6–7, 1967, s. 18.

¹⁰ E. Więcko, *Lasy i przemysł*, s. 130.

¹¹ Z. Kiaupa, *op. cit.*, s. 237–238; zob. A. Wawrzyńczyk, *op. cit.*, s. 70–71; I.T. Baranowski charakteryzując potencjał gospodarczy przede wszystkim Polski, ale również częściowo Litwy w XVI w. stwierdził: *w epoce zygmuntońskiej wywóz produktów drzewnych z Polski do Gdańska zajmuje bardzo poważną pozycję, jakkolwiek towar leśny, idący z Litwy i Rusi, odgrywa wśród niego rolę dominującą* (zob. I.T. Baranowski, *Przemysł Polski w XVI wieku*, wyd. K. Tymieniecki, Warszawa 1919, s. 122).

¹² A. Jabłonowski, *Podlasie*, w: *Źródła dziejowe*, t. 17, cz. 3, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 6, cz. 3, Warszawa 1910, s. 147 in.; J. Śliwiński, *Grodzienszczyzna i Podlasie w XV–XVI wieku w Wielkim Księstwie Litewskim (wielkksiążęce puszcze i włości, eksploatacja, pożary)*, Olsztyn 2010, s. 76–96, 154–160; A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Zasoby wodne w dobrach wielkksiążęcych zachodniej Grodzienszczyzny w XVI wieku. Administracja i eksploatacja*, Olsztyn, 2017, s. 91 in.; O. Hedemann, *Dawna administracja leśna*, Echa Leśne, nr 8 i 9, 1932, s. 10–11; M. Biskup, *Lasy Prus Królewskich w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. oraz ich gospodarze*, w: *Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego na tle jego rozwoju*, Warszawa 1974, s. 32; W. Pałucki, *Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Wrocław 1974, s. 23, 122–145.

kim na tzw. „wchodach” oraz sprawach łowieckich. Inne dobra leśne zaczęły nabierać tutaj większego znaczenia dopiero w XVI w. Ich formalną eksploatację zapoczątkował I Statut litewski¹³, wydany przez króla Zygmunta Starego w 1529 roku, wieńczyły zaś go ustawy Zygmunta Augusta z lat 1557–1567¹⁴.

Ostatni z Jagiellonów, mimo posiadania monopolu na handel dobrami leśnymi, a tym samym czerpania dość pokaźnych dochodów z tego tytułu, coraz częściej ulegał tym wszystkim, którzy zabiegali u niego o zgodę na organizowanie wyrobu towarów leśnych na własną rękę. Powodem takich działań było to, że towary leśne i handel nimi (wańczos, klepki, popiół, maszty, deski, smoła, dziegieć i inne wyroby) przynosiły stały dochód. Tereny leśne wokół Kowna, podobnie jak w innych rejonach WKL, traktowano głównie jako źródło dochodu niewymagające większych nakładów finansowych. Stały się one zabezpieczeniem surowcowym dla zaspokojenia zapotrzebowania na drewno i jego wyroby, chociaż wiązało się to niekiedy z rabunkowym wycinaniem znacznych ilości drewna, jego przerobem na miejscu bądź wywozem. Towar przygotowany w lasach i przetransportowany do Kowna powodował, że ośrodek ten stał się centrum handlu z całej Litwy. W tzw. przemysłach leśnych pracowało wielu robotników – specjalistów, jak robotnicy leśni (budnicy), drwale, smolarze¹⁵. Schronieniem dla tych robotników były tzw. łaźnie; przypominały one szałaszy czy budy. Otto Hedemann wyjaśnia, że *wyraz buda oznacza sklecone naprędcę w lesie pomieszczenie, zakładane przez majstrów potasznych, czyli budników, których praca poza wypalaniem potażu, popiołu, dziegciu i węgla drzewnego, obejmowała też pędzenie smoły, wyrób klepek, dranic itp.*”¹⁶. Produkcja towarów leśnych z wykorzystaniem tzw. *potasznych bud* wydaje się w tym czasie optymalną formą eksploatacji lasu, bowiem lokalizowano je w wielkich kompleksach leśnych¹⁶. Z tych bud korzystali również bartnicy, rybacy i inni rzemieślnicy.

Splaw znacznych ilości towarów wymagał zatrudnienia sprawnej i fachowej obsługi – flisaków, sterników oraz tzw. *najmitów* do załóg, które w zorganizowany sposób odprowadziły towary rzekami z WKL do portów Gdańska, Królewca i Rygi. Należy pamiętać, że sam proces zorganizowania poszczególnych etapów prac był dość długi i przygotowywano się do niego już zimą, ścinając drzewa, dowożąc je do bindug, względnie jakiegoś pola. Tutaj skupiały się place składowe, szopy ze sprzętem flisackim, zabudowania do

¹³ *Primasis Lietuvos Statutos. Tekstai senaja baltarusiu, lotynu iv senaja lenku kalbomis*, cz. 1, Vilnius 1991, s. 61–309; T. Czacki, *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanym*, Poznań 1843, t. 1, s. 202–263.

¹⁴ *Ustawa na wołoki hospodara Korola Jeho-Miłości [z 1557 r.]*, w: J. Jaroszewicz, *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII*, cz. 2, Wilno 1844, s. 229–276, *Ustawa leśna 1567 roku*, wyd. O. Hedemann, *Echa Leśne*, nr 4, 1936, s. 3–5. Zob. również J. Maroszek, *Dzieje województwa podlaskiego do 1795 roku*, Białystok 2013, s. 80–83, 160–166, 345, 359–362.

¹⁵ Zob. *Kauno miesto aktų knygos*, nr 656, *Junelis Kuprelis (...) prowadzić wanczos do Kowna z Wilna*, Z. Kiaupa, *op. cit.*, s. 240; J.P. Śliwiński, *Uwarunkowania produkcji*, s. 15–19, 31–37, 45.

¹⁶ O. Hedemann, *Dawne puszczę i wody*, Wilno 1934, s. 48, W. Berkowski, *op. cit.*, s. 55.

przechowywania towarów¹⁷. Spław drewna do portów nadbałtyckich odbywał się dwa razy w roku. Rozpoczął się na przełomie marca i kwietnia, a kończył w październiku lub jeszcze później – w zależności od warunków atmosferycznych¹⁸.

O problemach z najmowaniem do pracy wykwalifikowanych brakarzy, sterników na rzeczne statki, wiciny, strugi, szkuty podaje księga wójtowska¹⁹. Wszak zanim towary i produkty leśne umieszczone na placach opuściły składowisko, poddawano je różnym zabiegom, wykonywanym przez fachowych rzemieślników. Do najważniejszych należało brakowanie. Od umiejętności brakarza zależała niekiedy wysokość ceny poszczególnych egzemplarzy drewna. Towar drzewny sortowano według jakości na kilka rodzajów, oznaczając każdy z nich inną cechą. W zakresie obowiązków brakarza leżało prowadzenie odpowiednich ksiąg i rachunków oraz sprawowanie pieczy nad zgromadzonymi i przechowywanymi towarami aż do ich wywozu i sprzedaży²⁰. Owi *najmici*, oprócz ucieczki z miejsca pracy, przysparzali mieszkańcom wiele problemów natury obyczajowej, wszczynając bójki i dopuszczając się rozbojów, najczęściej pod wpływem alkoholu²¹. Zjawiskiem dość powszechnym, jak należy sądzić, odnotowanym w księdze miejskiej Kowna był problem podkupowania, podbierania sobie nawzajem pracowników najemnych przez organizatorów spławu rzecznoego, kupców i sprawców towarów leśnych²². Możemy wnioskować, że tego typu zachowania świadczą o dynamice rozwoju gospodarczego.

¹⁷ Zob. J. Burszta, *Materiały do techniki spławu rzecznoego na Sanie i średniej Wiśle z XVII i XVIII wieku*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, t. 3, 1955, nr 4, s. 752.

¹⁸ E. Więcko, *Gdańsk ośrodek morskich obrotów drewnem*, Gdańsk 1948, s. 30–31, J. Trzaska, *Gdańsk jako port drzewny w II połowie XVII i XVIII wieku*, Rocznik Gdański, t. 25, 1966, s. 81.

¹⁹ *Kauno miasto akty knygos*, nr 106: *Hanus Wyderis krolewczanin obzalował Symona Synthokopya mieszczanina kowieńskiego, ysz mu w Kroliewczu (...) sternika swego Maka Syxnis, ze mu then Makos m[ia]l] prziprowadzić strugiem bezkę klyfjuu thu do Kowna*, nr 237: *Grigier Sedeykun czynil opowiadanie na Juchna Mikolayunos, ysz go naył na czale lyatho na sthrug (...)* oraz nry 43, 55, 132, 183, 195, 210, 238, 270, 294, 295, 504, 508, 738, 757, 927, 1424. Wicinę (*wyczina, wiciny*) – duży statek rzeczny, używany głównie na Niemnie w indeksie księgi wójtowskiej wymieniono aż 77 razy, J.P. Śliwiński, *Uwarunkowania produkcji*, s. 46–47.

²⁰ O. Hedemann, *Dawne puszcze*, s. 69–70, J. Śliwiński, *Grodzieńszczyzna i Podlasie w XV-XVI wieku*, s. 154–160, J.P. Śliwiński, *Uwarunkowania produkcji*, s. 32–35.

²¹ *Kauno miasto akty knygos*, nr 148: *Jan Lawrynowicz czynil opowiadanie na Jakuba Kleppersy budnika, y siego naymithowy, na uliczi Wielkiej pothkawschi, stoph czenowy y z insemi thowarzisi odaył y s pywem y na osthatek zbył. Nyzli ze inscji thowarzisi iego ucziękly, a naymith Janow tego Jakuba dodzierzał [s] y prziwod w noci do urzędu. A chcacz się z niem prawnie obchodzic, dal go do kazni do rosprawy*, zob. również nr 495, 538, 918, 919, 1023, 1099.

²² *Ibidem*, nr 873: *Sliachetny pan Mikolai Sangailanisstanowssy przed urzędem czynil opowiadanie na Michala Andrzeiewiczza, isz przesz niego naimował 24 budnikow do budy na liesna robote, których iemu Michal Andrzeiowic wedly pana Mikolaiowoy powieszczi ręczic miał. Za którym iego rękoiemstwem pieniądze wssycszy pobrali, inшы na thrzysta drzewa, oth sta po 50 gr lit., a inшы na thrzy lasty popiołu, ot każdego lastu tesz po 50 gr lit., a iednego budnika tenze Michal Andrzeiowic bez wiadomosci pana Mikolaiowoy s czienińnicze wył. Nad to ieszcze pan Mikolay opowiedział, ze iemu Michal Andrzeiowic przed panem Iwanem Ilgowym młodszym y przed Barthłomiejem Rawem mieszczaninem kowieńskim tych budników wrocziec obiecał, których y do dnia dzisiejszego nie wrocziel, w czym sobie mienil Mikolay Sungailanis Jakubowic skode niemalą o kłopotach z budnikami* zob. nry 131, 136, 148, 228, 270, 358, 365, 575, 643, 755, 772, 810, 890, 1018, 1057, 1095, 1105.

Jak już wielokrotnie podkreślano bogata w drewno oraz produkty leśne Litwa stanowiła przedmiot zainteresowania wśród kupców hanzeatyckich – głównie z Gdańska, Królewca i Rygi. Z powodu braku miejscowych specjalistów i rodzimego kapitału, chętnie posiłkowano się przybyszami z zewnątrz, którzy wkrótce zdominowali tutejszy handel, sprowadzając przez Kowno różnorodny asortyment artykułów leśnych z całego WKŁ²³. Po utracie dominującej pozycji Gdańska w handlu oraz likwidacji niemieckiego kantoru w Kownie Niemen stał się główną arterią, którą spławiano towary z WKŁ do Królewca. O utrwalonych i wielorakich kontaktach handlowych i biznesowych mieszkańców Kowna z Królewcem dowiadujemy się z księgi wójtowskiej²⁴. Z analizy wpisów można wyciągnąć ogólny wniosek, że eksploatacja lasów w WKŁ pozwalała na uzyskanie dochodów z handlu przez tzw. *hospodarskich sprawców towarów leśnych* w dość krótkim czasie²⁵.

Przykładem takiej kariery niewątpliwie może być Jan Kop, który jest wielokrotnie wymieniany w kowieńskiej księdze wójtowskiej jako sprawca towarów leśnych Jej Królewskiej Mości w WKŁ. Ten kupiec gdański wystąpił w umowie, którą Zygmunt I Stary zawarł z nim już w 1542 r.²⁶ W 1560 r. Kop otrzymał od ostatniego Jagiellona w dzierżawę puszcze nad Niemnem, w tym w całej Żmudzi. Dzięki uzyskanej zgodzie Kop przez 7 lat wyrabiał towary leśne z puszczy Olickiej i Kowieńskiej. Były to głównie: wańczos, popiół i tarcica sosnowa. Jest rzeczą zrozumiałą, że eksploatacja puszczy na tak wielką skalę wymagała zatrudnienia znacznej liczby robotników (budników), którzy nierzadko wywoływali rozmaite konflikty z bójkami i rozbojami włącznie – wskazują na to bezspornie zapisy odnotwane w źródłach²⁷.

²³ J. P. Śliwiński, *Uwarunkowania produkcji*, s. 38–39, M. Małowist, *Wschód a Zachód Europy w XIII–XVI wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych*, Warszawa 1973, s. 25, 114 in.

²⁴ *Kauno miesto aktų knygos*, nr 276: *Slachetni Pawel Siesiczki sluzebnik jego milosczi kcyazeczcia pruskiego obczalował Baltromieya Soladzius, ys temu dal do Krolewca doniescz dziewicz tolarow*, nr 342: (...) *się naiol drzewo prowadzic do Krolewca*, nr 389 gdzie odnotowano, że: *Slawetni pan Hanus Spil lawnik y miesczanin kowieński stanowszy thy przed urzędem uczinil opowiedanie, ys poslal drzewo do Krolewca wiczinamy, tu w Kownie mytowi doszicz uczyniwszy*, oraz nry: 436, 438, 451, 467, 568, 586, 714, 726, 732, 894, 1000, 1026, 1033, 1095, 1130, 1152, 1161, 1171, 1176, 1178, 1218, 1223, 1230, 1232, 1238, 1269, 1289, 1290, 1345, 1354, 1385, 1388, 110, 1420, 1424.

²⁵ J.P. Śliwiński, *Uwarunkowania produkcji*, s. 149–150.

²⁶ *Kauno miesto aktų knygos*, nry 111, 115, 128, 131, 136, 227, 228, 246, 249, 329, 339, 482, 484, 575, 629, 693, 722. O Janie Kopie wiele informacji znajdziemy również w Metryce Litewskiej (dalej LM). LM, knyga nr. 25 (1387–1546). *Użraşymų knyga* 25, wyd. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 1998, nr 228, s. 280, LM, knyga nr 251/37 (1555–1558). 37-oji Teismų byłų knyga (XVI a. pabaigos kopija), wyd. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius 2010, nr 16, s. 38, LM, knyga nr. 37 (1552–1561). *Użraşymų knyga* 37, wyd. D. Baronas, Vilnius 2011, nr 247, s. 270, nr 555, s. 447, nr 594, s. 472–473, LM, knyga nr 564 (1553–1567). *Vieşujų reikalų knyga* 7, wyd. A. Baliulis, Vilnius 1996, nr 40, s. 61, nr 55, s. 71, nr 65, s. 77, nr 68, s. 79, LM, knyga nr 531 (1567–1569). *Vieşujų reikalų knyga* 9, wyd. L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius 2001, nr 62, s. 77–78, nr 89, s. 96, nr 105, s. 107, zob. również J.P. Śliwiński, *Uwarunkowania produkcji*, s. 154.

²⁷ *Reviziã puş i perehodov zvėrinyh v' byvšem Velikom Knãžestvė Litovskom s' prisovokupleniem gramot i privilegij na vhody v puşi i na zemli sostavlennaã starostoũ mstibogovskim Grigoriem Bogdanovičem Volovičem v 1559 godu*, Vilna 1866, s. 38: *W puszczi Oltskoj Ganus Skop, posered samoj puszczi, dlja robljenja wanczosu budy postawil, s. 44: Tye z osoczniki powedili, iż Ganus Skop w puszczi ego milosti hospodarskoj Ko-*

Istotnym składnikiem dochodów skarbu gospodarskiego i ośrodków miejskich w WKL były cła. Spełniały one ważną rolę w polityce handlowej władcy, przede wszystkim dzięki wpływom z opłat celnych. Rzeczywiste i potencjalne profity w realizowanej przez monarchę polityce handlowej i skarbowej skłaniały go do powoływania w danym miejscu nowych komór mytnych. Jeśli król chciał swoich możnych panów, dworzan, kupców uprzywilejować – najczęściej udzielał im zwolnień celnych. Skutkiem takich działań były ciągle zmiany zarówno co do wysokości uiszczanych ceł za dany towar, jak i liczby komór. Komory mytne do początków XVI w. rozlokowane były nie na granicach, lecz w ośrodkach życia gospodarczego. Takim ośrodkiem było Kowno²⁸.

Politykę celną swego ojca kontynuował Zygmunt II August. Prowadzona była dość chaotycznie, niejednokrotnie król rozdawał dochody z ceł za zasługi urzędnikom, możnym czy miastom. Dzierżawcami komór mytnych zostawali oprócz Żydów także mieszczanie, szlachta oraz możnowładztwo litewskie. Takim dworzaninem królewskim i poborcą kowieńskim był Abraham Kuncewicz (Kunczewicz), któremu monarcha, na prośbę księcia pruskiego Albrechta, polecił zwolnić na komorze mytnej w Kownie od opłaty myta i innego poboru 200 łasztów potażu przewożonego z WKL rzekami przez mieszcza- nina z Królewca do Prus Książęcych²⁹. Poborcą myta i pisarzem mytnym w Kownie od 1559 r. do 1564 r. był również Żyd, Kusko Nachimowicz (Nachymowicz)³⁰.

Reasumując, możemy stwierdzić, że mimo wielu niesprzyjających okoliczności związanych z bezpieczeństwem wewnętrznym oraz zewnętrznym WKL, mieszkańcy Kowna i przybysze aktywnie uczestniczyli w wymianie handlowej. Przegląd poszczególnych dokumentów, tak różnorodnych w swojej treści, dowodzi, że ogromne bogactwa puszczy rozciągającej się wokół Kowna, wobec intensywnego rozwoju gospodarczego Europy Zachodniej, nie zawsze były należycie wykorzystywane i nie przynosiły dochodów zarówno gospodarowi jak i miastu. Pomimo tego Kowno na przestrzeni kolejnych

*wenskoj na hospodarja ego milost sem let wanczos, popel i tarticy sosnowye, aż do sego czasu robi. I ne tolko dej na korolja ego milost, ale i na potrebu swoju tarticy i inszoe derewo, na potrebu domowaju, wo wsej puszczi Kowenskoj robi i wypuskaet derewo, jakoż wsju puszczu spustoszył, Kauno miasto aktų knygos, nry: 111, 115, 128, 131, 136, 227, 228, 246, 249, 329, 339, 482, 484, 575, 629, 693, 722, 759, 769, 806, 1065, 1133, 1295, 1385, 1390; Z. Kiaupa, op. cit., s. 240–241; J.P. Śliwiński, *Uwarunkowania produkcji*, s. 155–158. Jako sprawca towarów leśnych i ławnik kowieński w księdze miejskiej występuje Piotr Tydman, który z ramienia monarchy Zygmunta II Augusta kontrolował roboty leśne w puszczech wielkookszańskich, sprzedaż i produkcję artykułów leśnych, zob. *Kauno miasto aktų knygos*, nry: 131, 152, 303, 305, 322, 375, 440, 617, 628, 769.*

²⁸ *Kauno miasto aktų knygos*, nr 10: (...) pisarzowy mitha kowieńskiej komory, nr 241: (...) kthory liezi wedla domu mithnego Jego K. Miloszezi, H. Samsonowicz, *Cła nadbałtyckie w późnym średniowieczu*, *Zapiski Historyczne*, t. 33, 1968, nr. 3, s. 151–169, J.P. Śliwiński, *Uwarunkowania produkcji*, s. 99–101, o komorze mytnej w Kownie za panowania Zygmunta I Starego s. 114 in.

²⁹ *Kauno miasto aktų knygos*, nr 241, 381, 838, 1244, 1429, zob. również J.P. Śliwiński, *Uwarunkowania produkcji*, s. 193.

³⁰ *Kauno miasto aktų knygos*, nr 10: (...) dal za dług Kuskowy Nachimowyczu pisarzowy mitha kowieńskiej komory, nr 15, 593, 1290: (...) podal mocz zupełną Kussku Nachymowiczu mytniku kowienskmu, nr 1367: *Niewierny Kusko Nachimowicz Żyd, sprawcza y pisarz poboru y myta kowieńskiego uczynił urzędowny arrest na wsitkie dobra ruchome y nieruchome, tu w mieszcze kowieńskim y na przedmieszcziu będącze y leżące*, nr 1415.

lat stało się drugim, po Wilnie, miastem WKL pod względem wielkości i wysokości płaconych podatków. Można z całą pewnością rzec, że w omawianym okresie aspirowało do miana centrum handlu i przepływu kapitału.

Bazując na opublikowanych dokumentach nie można jednakże pominąć kwestii braku wykwalifikowanej i wystarczająco licznej kadry specjalistów do eksploatacji tzw. przemysłów leśnych i przygotowania ich do sprzedaży w Europie Zachodniej. Zagadnienie to przebija się w wielu wpisach księgi miejskiej Kowna. Odrębnym zagadnieniem jest ciągły brak środków pieniężnych, z którym borykał się Zygmunt II August. Zmuszało to władcę do wydzierżawiania poszczególnych kwartałów puszczy osobom, które dysponowały odpowiednim kapitałem i umiejętnościami w prowadzeniu tego typu gospodarki. Z perspektywy czasu okazywało się, że owa gospodarka miała bardzo często charakter rabunkowy i była nastawiona na osiągnięcie maksymalnego zysku. Odbywało się to z pogwałceniem obowiązujących przepisów prawa. Doprowadziło to do skupienia w rękach kilku przedsiębiorców-dzierżawców całej produkcji leśnej i jej sprzedaży poza granice WKL. W konsekwencji mamy do czynienia z licznymi nadużyciami finansowymi, źle prowadzoną gospodarką leśną i niepodporządkowaniem się woli monarchy, pozbawiając go należnych dochodów.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że historycy zajmujący się m.in. potencjałem gospodarczym Kowna, jak i całego WKL, w kowieńskiej księdze wójtowskiej znajdują odpowiedź na wiele nurtujących ich pytań.

Bibliografia

Źródła

- Jabłonowski A., *Podlasie*, w: *Źródła dziejowe*, t. 17, cz. 3, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 6, cz. 3, Warszawa 1910.
- Kauno miesto aktų knygos XVI-XVIII a. Vaito knyga 1561–1564. Acta civilia caunensia. saec. XVI–XVIII. Liber advocatialis 1561–1564*, wyd. Darius Antanavičius, Algirdas Baliulis, Vilnius 2013.
- Lietuvos Metrika*, knyga nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25, wyd. D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius 1998.
- Lietuvos Metrika*, knyga nr. 37 (1552–1561). Užrašymų knyga 37, wyd. D. Baronas, Vilnius 2011.
- Lietuvos Metrika*, knyga nr 251/37 (1555–1558). 37-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), wyd. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius 2010.
- Lietuvos Metrika*, knyga nr 531 (1567–1569). Viešųjų reikalų knyga 9, wyd. L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius 2001.
- Lietuvos Metrika*, knyga nr 564 (1553–1567). Viešųjų reikalų knyga 7, wyd. A. Baliulis, Vilnius 1996.
- Primasis Lietuvos Statutos. Tekstai senaja baltarusiu, lotynu iv senaja lenku kalbomis*, cz. 1, Vilnius 1991.

Ustawa leśna 1567 roku, wyd. O. Hedemann, Echa Leśne, nr 4, 1936.

Ustawa na wołoki hospodara Korola Jeho-Miłosti [z 1557 r.], w: J. Jaroszewicz, *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII*, cz. 2, Wilno 1844.

Opracowania

Baranowski I. T., *Przemysł Polski w XVI wieku*, wyd. K. Tymieniecki, Warszawa 1919.

Berkowski W., *Handel towarem leśnym z Wołynia od XVI do połowy XVII wieku*, w: *Las w kulturze polskiej*, pod redakcją W. Łysiaka, t. 5, Poznań 2007.

Białuński G., *Zarys dziejów osadnictwa na Mazurach*, Echa Przeszłości, t. 20, z. 1, 2019.

Biskup M., *Lasy Prus Królewskich w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w oraz ich gospodarze*, w: *Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego na tle jego rozwoju*, Warszawa 1974.

Burszta J., *Materiały do techniki splawu rzecznoego na Sanie i średniej Wiśle z XVII i XVIII wieku*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, t. 3, nr 4, 1955.

Broda J., *Przemysł leśno-drzewny i rzemiosła*, w: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, pod red. J. Brody i A. Żabko-Potopowicza, Warszawa 1965.

Chęć A., *Produkcja i zastosowanie węgla drzewnego w komturii malborskiej – przyczynek do badań nad gospodarką leśną w państwie zakonnym w Prusach*, w: *Las w kulturze polskiej*, pod red. Wojciecha Łysiaka, t. 4, Poznań 2006.

Czacki T., *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku* wydany, t. 1, Poznań 1843.

Dembińska M., *Formy wykorzystania lasu*, w: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, pod red. J. Brody i A. Żabko-Potopowicza, Warszawa 1965.

Dovnar-Zapołskij M. V., *Dzr̄ažaũnaâ gspadarka Vâlikaga knâstvâ Litoũskaga pry Âgelonah*; padryhtavali da droku A. Ī. Gruša, R. A. Alâhnovič, Minsk 2009.

Dovnar-Zapołskij M. V., *Gosudarstvennoe hoziâjstvo Velikogo Knâžestva Litovskogo pri Âgellonah*, t. 1, Kiev 1901.

Hedemann O., *Dawna administracja leśna*, Echa Leśne, nr 8 i 9, 1932.

Hedemann O., *Dawne puszcze i wody*, Wilno 1934.

Hoszowski H., *Handel Gdańska w okresie XV-XVIII wieku*, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Krakowie*, nr 11, 1960.

Kiaupa Z., *Kauno istorija, t. 1, Kauno istorija nuo seniausią laikų iki 1655 metų*, Vilnius 2010.

Lübavskij M., *Očerk istorii litovsko-russkogo gosudarstva do Lublinskoj unii vkladitelno*, Moskva 1910.

Małowist M., *Wschód a Zachód Europy w XIII-XVI wieku. Konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych*, Warszawa 1973.

Maroszek J., *Dzieje województwa podlaskiego do 1795 roku*, Białystok 2013.

Nyrek A., *Gospodarcze znaczenie lasów w czasach nowożytnych*, w: *Pamiętnik XII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich 17–20 września 1979*, cz. 1, Katowice 1979.

- Pałucki W., *Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Wrocław 1974.
- Pičeta V. I., *Belorussiâ i Litva XV-XVI vv. (issledovaniâ po istorii social'no-ekonomičeskogo, političeskogo i kul'turnogo rozvitiâ)*, Moskva 1961.
- Pytasz-Kołodziejczyk A., *Zasoby wodne w dobrach wielkksiążęcych zachodniej Grodzieńszczyzny w XVI wieku. Administracja i eksploatacja*, Olsztyn, 2017.
- Samsonowicz H., *Cła nadbałtyckie w późnym średniowieczu*, Zapiski Historyczne, t. 33, nr. 3, 1968.
- Samsonowicz H., *Handel Litwy z Zachodem w XV wieku*, Przegląd Historyczny, t. 90, z. 4, 1999.
- Sarnecki K., *Przyczynek do dziejów otrzymywania potażu w dawnej Polsce*, Sylwan, nr 8, 1960.
- Ślaski K., *Leśnictwo i drzewnictwo w dawnej Polsce do XVI w.*, Sylwan, nr 6–7, 1967.
- Śliwiński J., *Grodzieńszczyzna i Podlasie w XV-XVI wieku w Wielkim Księstwie Litewskim (wielkksiążęce puszcze i włości, eksploatacja, pożary)*, Olsztyn 2010.
- Śliwiński J. P., *Uwarunkowania produkcji i splawu przemysłowych towarów leśnych z Wielkiego Księstwa Litewskiego do portów Bałtyku za Zygmunta II Augusta (1544–1572)*, wyd. 3, Olsztyn 2016.
- Tandecki J., *Dokumenty i kancelarie miejskie*, w: *Dyplomatyka staropolska*, pod redakcją T. Jurka, Warszawa 2015.
- Trzoska J., *Gdańsk jako port drzewny w II połowie XVII i XVIII wieku*, Rocznik Gdański, t. 25, 1966.
- Wawrzyńczyk A., *Studia z dziejów handlu Polski z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją w XVI wieku*, Warszawa 1956.
- Więcko E., *Gdańsk ośrodek morskich obrotów drewnem*, Gdańsk 1948.
- Więcko E., *Lasy i przemysł leśny w Polsce*, Warszawa 1960.

Trade in forest commodities based on the chronicles of Kaunas Mayor (1561–1564)

Summary: Forests have always been economically important. They provided local communities with wood, a major resource upon which crafts production was based at the time. Forest raw materials were traded internally, while forest goods played a significant role in exports to Western Europe. The economic progress and a high demand for Lithuanian forest products enabled domestic and foreign merchants to freely export goods such as wood, ash and tar from the forests surrounding the city of Kaunas.

Keywords: Kaunas, trade, forest goods